

Avslutning: Hva så?

Bjarne Øvrelid og Halvor Nordby

Denne boka har satt søkelys på velferdstekster som det er viktig å problematisere. Hver på sin måte har bidragene vist frem premisser som verken er selvinnlýsende sannheter eller godt begrunnet som de eneste mulige «riktige» måtene å tenke på. Mange av bidragene har også tydeliggjort alternative forståelser og begrunnelser.

Til sammen har bidragene løftet frem et underliggende poeng: Hvis relevante alternative tenkemåter ikke anerkjennes i offentlige dokumenter, kan det bidra til å gjøre tekstene lukkede og skjult ideologiske. I stedet for å være åpne og inkluderende, kan de uttrykke en form for normativt press som er uforenelig med idealer om opplyst dialog der «alle kort skal på bordet». Alle kapitlene i boka representerer, mer eller mindre eksplisitt, motstemmer til sentrale antagelser som er med på å forme offentlig styring av velferdsfeltet. Vi ønsker at boka skal bidra til kritisk tenkning rundt grunnlaget for denne styringen.

Dette avslutningskapitlet diskuterer nærmere hvordan vi mener boka kan være relevant i en konstruktiv debatt om styring og styringslogikker i norsk velferd. Med «relevant» mener vi ikke konkrete forslag til hvordan velferdstekster burde ha vært skrevet annerledes. Det faller utenfor rammene her. Målet er, mindre ambisiøst, å avdekke og problematisere den normative

makten som kan komme til uttrykk i innflytelsesrike offentlige velferdstekster. Samtidig er det å skape kritisk ettertanke over premisser i velferdstekster heller ingen liten oppgave. Rett og slett fordi premissene lett kan tas for gitt, også i utdannings- og praksisfeltet.

Vi påstår ikke kategorisk at lærebøker og forskning om norsk velferd aldri problematiserer styringslogikkens premisser. Men vi mener definitivt å registrere en økende tendens til deskriptive og instrumentelle fremstillinger som vi synes det er viktig å utfordre.

Max Weber viser i sitt berømte essay om vitenskap som kall, nødvendigheten av å vise frem *ubekvemme fakta* i debatten om hva som er relevant kunnskap (Weber, 1958). Denne boka ønsker å være en utfordring til leserne, og det med et visst eksistensielt trykk. Mye står på spill. Velferdsstaten sliter. Barnevernet kritiseres. Psykiske helseplager øker. Ulikhetene vokser. Skolepresset øker. Arbeidslinja fremstilles som et selvinnyttende prinsipp. Og ikke minst er klimamålene hinsides realisme i skrivende stund.

Vi håper og tror boka kan bidra til å vise frem viktigheten av å sette kritisk akademisk søkelys på grunntenkning i offentlige velferdsdiskurser og, i en enda mer fundamental forstand, forutsetninger for velferd i det hele tatt. Videre i dette avslutningskapitlet vil vi tydeliggjøre bokas relevans som et kritisk bidrag.

Viktigheten av alternative lese måter

Vi tenker oss at boka kan stimulere til viktige problematiserende lesninger av velferdstekster som tekstene ikke selv inviterer til. Det å utforske tekster kritisk og fortolkende handler om å utfordre gapet mellom uttrykk og innhold, slik Alvesson og Sköldberg (2017) kaller dette en granskende «aletisk» hermeneutikk. I samsvar med denne tradisjonen har bokas overordnede utgangspunkt vært en analytisk posisjon som avviser tekster som et enkelt «virkelighetens speil». Vi har vært opptatt av å få frem det som ikke direkte sies, ting som tas for gitt, med et spesielt fokus på verdier, interesser og andre ideologiske grunnpremisses for synspunkter i tekstene.

Vi mener betydningen av å ikke bare ta velferdstekster på ordet – å ikke nøye seg med bokstavelig, naturalistisk fortolkning (Ryen, 2002) – kunne vært løftet mer opp i akademiske kontekster, og særlig i helse- og sosialfaglig undervisning. Det virker å være en slags korrelasjon her: Jo høyere vitenskapelig eller forvaltningsmessig «autoritet» en tekst har, desto mindre problematiseres grunnpremissene i teksten. Alternative latente fortolkninger, basert på hypoteser om at beskrivelser av virkeligheten også i offentlige velferdstekster er preget av maktforhold, interesser og verdier, kan bli utlagt som utilbørlig synsing og uvitenskapelig lojalitetsbrudd på akademisk skikk og bruk.

Studenter i helse- og sosialfag, særlig de som allerede arbeider i praksisfeltet, blir ofte overrasket når vi forteller dem at det faktisk er mulig å utvikle kritiske analyser av det de nærmest oppfatter som «objektive» offentlige dokumenter. Det finnes en del analytisk litteratur av denne typen, og mange studenter blir engasjerte når vi viser dem eksempler og forklarer hvordan det er mulig å forsøke å gjøre tilsvarende analyser innenfor deres egne praksisområder.

En betydelig andel studenter i etter- og videreutdanning har en sterk forforståelse om at styringsdokumenter ikke anerkjenner profesjonenes oppfatninger om hva som er god nok faglig praksis, men de er ikke vant til å tenke og skrive systematisk om dette. Studentene er rett og slett ikke trent til å utfordre offentlige tekster kritisk, heller ikke de som har arbeidet i praksisfeltet i mange år og for så vidt er vant til å forholde seg til styringsdokumenter som rammer for praksis.

Vi mener at boka kan bidra til å forstå offentlige velferdstekster ut fra en kritisk hermeneutikk, slik at de ikke bare leses på enkle og uproblematiske måter i samsvar med tekstenes eksplisitte selvforståelser. Vi ønsker å synliggjøre betydningen av utvidede lesemåter og kritisk-argumentative tilnærminger som nøye avdekker og gransker implisitte og uuttalte forutsetninger for resonnementene i tekstene.

La oss kort tydeliggjøre hvordan bidragene i boka har aktualisert lesemåter som skiller seg ut fra tekstenes egne selvforståelser.

Kogstad har i sitt kapittel tatt utgangspunkt i tekster om norsk psykiatri. Tekstene representerer et tydelig medisinsk perspektiv på psykiske lidelser, med tilhørende medikamentelle behandlingsformer og svekkede rettigheter knyttet til selvbestemmelse. I tekstenes selvpresentasjon fremstår dette som naturlig og nødvendig. Ved hjelp av et alternativt kunnskapssyn og dokumentasjon, blant annet fra FN, har Kogstad presentert kritiske korrektiver til

biomedisinske forståelser av psykiske lidelser. Hun har vist frem et alternativt perspektiv der det relasjonelle, det subjektive og den eksistensielle opplevelsen av angst og sorg blir bærende, mens den biologiske og medikamentelle tilnærmingen tilsvarende problematiseres. Her står både rettsvern for pasienter, kunnskapssyn i behandling og vitenskapelig troverdighet på spill.

Ravneng Johansens kapittel har vist til andre tekster om samme tema. Disse tekstene er tilsynelatende mer overlappende mot det sosiale og relasjonelle enn tekstene Kogstad fokuserer på, og de lanserer seg terminologisk med helgardeningen «biopsykososial». I Ravneng Johansens analyse av tekstene fremstår den tradisjonelle og medisinske dualismen mellom kroppen og jeget like fullt som toneangivende. Innsikten om kroppen som erfarende og erkjennende i sin egen rett har Ravneng Johansen fremhevet som en mangel ved den norske forståelsen. Hans kritiske blikk har fenomenologiens innsikter som premiss og gir grunnlag for alternative, mer humane og muligens også mer effektive behandlingsformer. Det ligger en oppfordring her til et tydeligere og mer radikalt oppgjør med det hittil ledende kunnskaps- og behandlingsparadigmet.

Leonardsen har analysert politiske tekster fra etterkrigstiden frem til i dag. Tekstene representerer ulike faser i sosialdemokratiske styringsforsøk: statlig økonomistyring, samfunnsvitenskapelig baserte tiltak og individrettede tiltak i profesjonenes regi. Analysen har blitt en «tour de force» gjennom ulike epoker der sosiale problemer fortsetter å øke til tross for stadig nye forsøk på forebygging. Tekstene anerkjenner problemet, men budskapet i tiltakstenkingen er like fullt «mer av det samme».

I Leonardsens kritiske lesemåte er problemet politisk abdisering fra styring i det økonomiske systemet og en tilsvarende ambisjon om en slags kompensatorisk teknokratisk styring av det sosiale, mellommenneskelige livet. Hans analytiske grep har vært å avvise dette som et teknokratisk problem og aktualisere problemet som en verdikonflikt. Politikk må handle om å velge hvilket samfunn vi skal ha, ikke hvilke kompensatoriske tiltak en skal bruke mot effektene av fritt marked. Her ligger det en skarp oppfordring om et skifte i politisk fokus i forhold til den pregning nyliberalismens æra har hatt på norsk politikk og profesjonsvirksomhet de siste førti årene.

Øvrelid har analysert en offentlig utredning om velferdsstatens ytelses-systemer. Tekstens selvforståelse er tydelig: Generøse ytelsessystemer fremstilles som et hinder for realiseringen av arbeidslinja; folk blir mindre motiverte for arbeid når trygd er en mulighet. Kapitlets analytiske grep er å presentere

alternative perspektiver på arbeidsmotivasjon og muligheter for utsatte grupper. Analysen bygger på bredt anerkjent kunnskap om den positive effekten av sjenerøse ytelser i vårt velferdssystem, og ser dette mer som en forutsetning enn et hinder for høy sysselsettingsandel. NOU-ens budskap fremstår ut fra denne analysen både som dysfunksjonelt og misforstått i forhold til NAV-reformens mest sentrale målgruppe.

Her står etterkrigshistoriens største forvaltningsreform på spill, i tillegg til spørsmålet om den velferdsetiske fordringen: Hvordan bør en faktisk hjelpe samfunnets mest sårbare grupper?

Bregnballe har analysert tekster som presenterer bærekraftsmål for virksomheter, organisasjoner og offentlige myndigheter. Tekstene Bregnballe har brukt, gir inntrykk av at bærekraftmålene lar seg realisere, samtidig som de gjør rede for utfordringer knyttet til gjennomføringen av det grønne skiftet. Økt forbruk, konflikter mellom rike og fattige land (vår vekst på bekostning av deres bærekraft), økt oljeproduksjon og global konkurranseøkonomi, slås fast som noe uunngåelig, men ikke noe en trenger bekymre seg over.

Bregnballe benytter alternativ kunnskap og et tekstanalytisk perspektiv for å klargjøre tekstens åpenbare og presserende konflikter, samt de retoriske virkemidlene som brukes for å tilsløre eller viske ut disse konfliktene.

Halsas og Godøs kapittel har analysert en offentlig utredning med tydelige ambisjoner om å gi barn og unges egne stemmer større plass enn vanlig. Utredningen gir inntrykk av økt troverdighet og nærhet gjennom bruk av målgruppens egne erfaringer, og benytter et for sjangeren uvanlig emosjonelt språk. Kapitlets kritiske diskursanalyse utfordrer tekstens selvforståelse på avgjørende punkter. For eksempel påpeker de at det emosjonelle språket legger opp til en tilsynelatende innforstått fremstilling av barna, mens det i realiteten tildekkes stigmatiserende og annen type diskriminerende atferd i barnevernets håndtering. Man etterlates med en ubekvem fornemmelse: Teksten og sjangeren forskjønner og omskriver komplekse problemer.

Nordby har undersøkt de politiske dokumentene som skal presentere og begrunne barns rett til medvirkning i den nye barnevernloven av 01.01.23. Dokumentene slår fast at barns medvirkning skal styrkes, men Nordby finner gjennom sin analyse ingen egentlig begrunnelse eller argumentasjon for dette. Analysen avdekker en tatt for gitt-holdning til verdigrunnlaget, som i mangel av reelle argumenter fremstår som en form for «verdiimperialisme». Dette blir særlig tydelig til syne når lovverkets verdier ikke deles av de involverte

familiene. Profesjonsutøvere får heller ikke et skikkelig kunnskapsgrunnlag for å vurdere medvirkning. Det etterlates et inntrykk av at «noe» mangler i tekstenes argumentasjon, særlig når det gjelder begrunnelse og viktigheten av å balansere ulike hensyn i praktisk barnevernsarbeid.

Grimsgaards kapittel utfordrer også den innforståtte, barnevernfaglige forestillingen om at barns egen medvirkning er sentral, og at barn skal oppfattes som autonome subjekter med rettigheter og medvirkningsrett, uansett hvor sårbare de måtte være. Gjennom en kritisk analyse av nemndsvedtak har Grimsgaard undersøkt grunnlaget for utjevning av maktrelasjonen i barnevernet mellom barna og de profesjonelle aktørene. De profesjonelle avgir ikke nødvendigvis makt til barn og barns medbestemmelse, selv når det har vært gjennomført «barnesamtaler». Analysene avdekker snarere at nemndene opererer ut fra rasjonaliteter hvor barn defineres som mer eller mindre i stand til å forvalte sin egen rett til medbestemmelse. Her avdekkes på nytt hvor vanskelig det er å operasjonalisere brukermedvirkning i det enkelte tilfellet, og hvordan barnevernet arbeider innenfor uforløste maktrelasjoner.

Frank og Grønseth har analysert politiske dokumenter som i sitt uttalte verdigrunnlag vil gi innvandrere rom for å utøve egen kultur og heie frem kulturelt mangfold. Samtidig understreker tekstene betydningen av relevant kompetanse hos innvandrerne for reell integrering. Det gjelder både formell kompetanse for arbeidslivet og verdisyn knyttet til likestilling og barneoppdragelse. Tekstens selvpresentasjon viser frem Norge som et «godhetsregime» som ivaretar mangfold og frihet.

Analysen avdekker imidlertid betydningen av symbolsk makt og viser det norske «godhetsregimet» som en blanding av krav om innordning og selvrealisering på norske premisser. Frihet og mangfold blir dermed paradoksale begreper, preget av mer og mindre tydelige forventninger om innordning under oppfatninger om «det norske». Vi konfronteres med et kjent og klart uforløst integreringsdilemma. En start for å komme videre kunne være om styringsrelevante tekster i det minste var tydeligere og mer åpne om disse dilemmaenes realiteter.

Veggeland og Gezelius har tatt for seg praksis i Mattilsynet. Utgangspunktet er en tilsynsordning med lovverk i ryggen og profesjonell, faglig skriftlighet som kommunikasjonsform, med forventning og tilslutning hos mottaker som premiss for god praksis. Denne forståelsen av tilsynsordningen utfordres i kapitlet av realiteter og erfaringer blant brukerne. Effekten av faglig, skriftlig kommunikasjon problematiseres gjennom betoning av muntlig og tillitsskapende samhandling.

Veggeland og Gezelius sine analyser har relevans ut over kapitlets faglige grenser. Maktforhold, demokrati og funksjonalitet i forholdet mellom ekspert-profesjoner og lekfolk er et sentralt tema i Norge og internasjonalt. Faren for ubegrunnet overstyring ligger der alltid, og kapitlet betoner mulighetene for å unngå dette ved god kommunikasjon.

Amundsens kapittel har satt søkelys på psykisk helse som grunntema, og det er først og fremst Folkehelsemeldingen som er tekstgrunnet. Tilsynelatende er det i teksten en sentral kobling mellom psykiske lidelser og sosial ulikhet samt andre stressfremkallende samfunnsbetingelser. Amundsens utfordrende analyse viser imidlertid at tiltakene som foreslås, først og fremst er innrettet mot individet, og at det dermed er et misforhold mellom årsaksforståelsene og tiltakene, noe som kan legge utilbørlig press på den voksende gruppen som opplever problemene.

Kapitlet har adressert en samtidstendens mange har vært opptatt av: at samfunnsskapte problemer skal løses på individnivå, med påfølgende spørsmål om dette hjelper individet eller forsterker problemene.

I Netlands kapittel ble det presentert en sentral utdanningspolitisk tekst der det sentrale budskapet er betydningen av å få alle gjennom videregående utdanning. Netlands startpunkt har vært at dette budskapet tas for gitt, som en sannhet uten diskusjon. Så har hun ristet i det og analysert teksten som et underforstått uttrykk for plikt og press, som igjen gir grunnlag for frafallsproblemer. Netlands avslutning er også utradisjonell, der hun har anbefalt å gå tilbake til Aristotelisk grunnlagstenkning.

Kapitlet er, til tross for sin tilforlatelige og milde form, en radikal utfordring til det norske utdanningssystemet. Med de vesentlige og vedvarende problemene rundt skolegang som bakteppe, kan en spørre hva vi har å tape på å tenke annerledes.

Flertydig styring

Alle bidragene i denne boken har, på ulike måter, vært opptatt av å vise frem premisser for styring og regulering av velferdsfeltet. For å forstå nærmere hvordan bidragene kan utfordre styringslogikker, kan vi ta utgangspunkt

i den svenske organisasjonsteoretikeren Nils Brunsson og hans klassiske verker *The Organization of Hypocrisy* (2020) og *The Irrational Organization* (2000).

Ett av Brunssons kjernepoenger er at det i organisasjoner med flertydige mål og sammensatte målgrupper er manglende samsvar mellom ideelle fremstillinger av mål, beslutninger om vedtak og konkret iverksetting. Kort sagt: organisasjoner av denne typen vil ofte være i en situasjon der de sier én ting og gjør noe annet. I Brunssons univers er ikke dette nødvendigvis noe moralsk forkastelig. Han argumenterer for at grunnen til at nivåene ikke harmonerer, er at de har ulike funksjoner og skal tilfredsstille ulike forventninger i omgivelsene.

Det ideelle nivået preges av abstrakte prinsipper som beskriver verdier og normer for virksomheters mål og samfunnsoppdrag. På vedtaksnivå må disse prinsippene forholde seg til en konkret virkelighet og spørsmålet om hva det er mulig å få gjennomslag for. I det politiske liv får man for eksempel ikke nødvendigvis flertall for egne forslag. Når det gjelder selve implementeringen av vedtak, skjer det ofte avvik fra politiske mål og tilsvarende vedtak, fordi denne prosessen må forholde seg til en rekke faktorer som motstridende interesser, maktforhold og grader av gjennomføringsrealisme. Politikere kan være tilhengere av klimatiltak, men har en tendens til å moderere seg kraftig i praksis når klima og miljø kommer i konflikt med økonomisk vekst og arbeidsplasser.

Brunssons grunnpoenger er produktive og synlige i mange kapitler i boka. Politiske organisasjoner, eller organisasjoner som ligner de politiske, vil i stor grad være opptatt av å håndtere selvframstillinger og målsettinger på et symbolproduserende nivå; det som Brunsson kaller «prat». Prat er viktig. Det produserer eller kan produsere ideologi og legitimitet, altså rettferdiggjøre organisasjonens berettigelse. I noen sammenhenger vil dette handle om å ta oppmerksomheten bort fra det organisasjonen faktisk gjør i den virkelige verden. Å utvikle politiske organisasjoner og lignende virksomheter handler, ut fra denne forståelsen, like mye om å produsere symbolsk troverdighet som å levere konkrete handlinger som resultat.

Har en fulgt med i politikk i noen år, fremstår dette hensynet til troverdighet som en rimelig observasjon. Logikken er egentlig rasjonell nok. Den gir organisasjoner muligheter til å manøvrere i den virkelige verden, der krav og forventninger fra omgivelsene i stor grad er ulike. Den politiske offentligheten vil ha raske og forpliktende klimatiltak, men folk vil samtidig ha jobb og økt kjøpekraft. Helse- og sosialfaglige idealer er høyt på agendaen i etiske disku-

sjoner, men vegring hos profesjonelle i virksomhetene melder seg i konkret gjennomføring fordi andre hensyn også anses som viktige. Organisasjonene må forstås som flertydige og til dels inkonsistente, uten en logisk kjerne. Logikken ligger i handlingsrommet for håndtering av forventninger.

En norsk variant av Brunssons poeng er det historikeren Terje Tvedt har kalt for «godhetsregimet» (2003), fremstillingen av Norge som en nasjonal og internasjonal aktør med vilje og evne til å gjøre noe bra for andre, skape et godt samfunn og bidra internasjonalt til fred og rettferdighet. Kritikken mot Norges internasjonale rolle dreier seg ikke om verdiene og de abstrakte målene for arbeidet. Den retter seg mer mot hva som faktisk skjer når det skal fattes konkrete vedtak (eller når det er mangel på vedtak), og når disse vedtakene skal implementeres i praksis.

Brunssons poenger kommer til syne i bokas kapitler hovedsakelig på to måter. Noen av tekstene som analyseres inneholder i seg selv mer og mindre åpenbare inkonsistenser. Andre har mindre tydelige spenninger, som like fullt kommer til uttrykk som konfliktfylt flerstemmighet. I begge tilfeller blir de analyserte tekstene en del av et symbolproduserende nivå for «prat» som viser seg urealistisk eller på andre måter i spenning med konkret iverksetting. Altså: idealene tåler ikke konfrontasjon med virkeligheten, slik at utøvende og praksisnære dimensjoner og utfordringer ikke blir anerkjent i tekstene. Og hvis dette blir for påfallende i tekstene, faller funksjonaliteten i det organiserte prattet fra hverandre.

Flere bidrag i boka illustrerer disse poengene ved å vise hvordan noen idealer blir skjøvet frem i offentlige dokumenter som styringslogikker, uten at idealene begrunnes godt nok eller balanseres opp mot andre hensyn i praktisk anvendelse. Det er nettopp i overgangen til konkret praksis at utilstrekkeligheten til idealene kommer til syne. I den kontekstuelle virkeligheten dokumentene retter seg mot, finnes det en rekke begrensende faktorer som gjør at premisene i tekstene fremstår som ubegrunnede. Denne begrensningen har kommet spesielt tydelig frem i Bregnballes kapittel. Tekstene Bregnballe har benyttet, inneholder åpenbare inkonsistente krav fra omgivelsene: Bærekraftmål er viktige, samtidig skal oljeproduksjon og global frihandel fortsatt være av avgjørende betydning. Teksten forsøker å dreie denne konflikten mellom idealer og realiteter til «prat» om ulike idealer. Slik kunne en tenke seg at konflikten ble borte. Men den blir tydelig i analysen Bregnballe gjør.

Kapitlene om barnevern har også vært opptatt av hvordan abstrakte idealer og målsettinger kommer til kort i konkret gjennomføring. Halså og

Godøs kapittel har vært skeptiske til emosjonelt «prat» som kan tilsløre stigmatisering og andre maktstrategier i omløp. I Nordbys kapittel har konseptet medvirkning nettopp blitt til «prat» uten særlig troverdig fundament, verken fra reell argumentasjon eller dialog med berørte parter. I Grimsgaards kapittel har medvirkningsidealer blitt til profesjonell maktbruk i flere konkrete tilfeller.

I Franks og Grønseths kapittel har idealer om mangfold og frihet for innvandrere blitt omskrevet til selvrealisering på norske premisser. Som politiske styringsideal er det jo fullt mulig at prat om frihet og mangfold tilfredsstillt et stort segment i den politiske offentligheten. Nettopp derfor blir påpekning av makt og konflikt viktig i dette kapitlet. Det er ikke nødvendigvis alle innvandrere som opplever det å bli mest mulig lik den øvre norske middelklassen som et frigjørende mål.

Amundsens kapittel har også en god illustrasjon av Brunssons poenger. Samfunnsforklaringer på psykiske lidelser er fokusert som overordnet forståelse («prat») i Folkehelsemeldingen. Men tiltakene som kan leses som forventet iverksetting, er i det store og hele på individnivå.

Styring gjennom selvrealisering

Flere kapitler i boka har Michel Foucault som mer og mindre uttalt reisefølge i analysene. I Foucaults senere samfunnsanalyser er varianter av Brunssons grunnpoenger tydelig fremme. Han viser i sin sene fase til samfunnsstyringens doble spor i maktutøvelsen: En form for selvpresentasjon som handler om hvordan makten fremstiller seg selv som god, og en form for maktutøvelse basert på styring gjennom konkret tilrettelegging for selvrealisering (Foucault, 2008). Sistnevnte er en subtil maktform hvor eksperter, vitenskap, forvaltning og politikk legger til rette for individrettede tiltak og selvrealisering på noen premisser myndighetene i realiteten har definert. Men makten er skjult fordi den ikke er åpent undertrykkende i form av tvang. Tilretteleggingen fremstilles derimot gjerne som velment, kompetent, god og terapeutisk, forløsende – kort sagt i individets egen interesse. Maktens former ligger i tilsløringen, i det tilforlatelige, og i det å være snill, hjelpsom og individorientert.

Denne typen skjult makt er også innebygd i profesjonssamfunns ekspertstyring. Tilrettelegging for individuell selvrealisering er på mange måter en terapeutisk tilnærming i praksisutøvelse, og fokuset på individfokuserede løsninger gjennom selvhjelp kan også finnes i all selvhjelps litteraturen. Målet er å formidle teknikker som individet skal rette mot seg selv, mens samfunn, samfunnsstyring, samfunnsstrukturer og alt som foregår der ute – og som er sentrale systembetingelser for våre individuelle liv – holdes utenfor rammen.

Den tydeligste bruken av disse poengene i boka, har vært Amundsens eksplisitte bruk av Foucault i analyse av Folkehelsemeldingen og det hun kaller «selvhjelpsdiskursen». Hun har påvist hvordan folkehelsemeldingen legger til rette for en sunn og riktig livsform og subjektposisjon som individer bør bestrebe seg på å realisere for å få et godt liv. Den enkelte får ekspertråd i teksten, men samtidig individuelt ansvar for selvrealiseringen. Det ligger en makt- og styringslogikk i denne tilretteleggingen som lett kan fremstå som positiv, men som ut fra en nærmere analyse er problematisk.

Grimsgaards Foucault-analyse av vedtak i barnevernet har hatt en lignende analytisk innfallsvinkel. I denne forståelsesrammen formes barna som medvirkningskompetente subjekter eller det motsatte ut fra ekspertvurderinger. Utgangspunktet skal være mer makt og medvirkning til barna, med målsetting om at dette tjener deres interesser og gjør livene deres bedre. Analysen har vist innslag av en noe mer tydelig maktform som differensierer mellom kompetente og ikke-kompetente for medvirkning.

Øvrelids kapittel har hatt med seg Foucaults grunnidé om selvrealisering som maktform. Individuelle selvrealisering skjer i kapitlets NOU-tekst gjennom arbeidslinja generelt og bruken av ytelsessystemene spesielt. Ekspertenes tilretteleggende råd om hva slags liv som er attraktivt, ligger solid plantet i teksten. All kunnskap i NOU-en former idealet om selvrealisering gjennom lønnsarbeid og trekker uføretrygd som ytelse tilsvarende ned.

Betydningen av kritisk samfunnsvitenskap

Vi håper og tror at denne boka kan bidra til diskusjonen om hva samfunnsvitenskap er, og mer spesifikt, hvorfor kritisk samfunnsvitenskap er viktig.

Dette er særlig viktig, vil vi hevde, i en tid der prinsipper om god argumentasjon og saklige begrunnelser på mange måter er på defensiven.

En kilde til ettertanke når det gjelder samfunnsvitenskapenes vilkår for samfunnskritikk, ligger i effekten av finansieringssystemene. Vi opplever at utlysninger av forskningsmidler i liten grad oppmuntrer til kritiske blikk på samfunnets systembetingelser for problemer, eller for den saks skyld et kritisk blikk på premisser for samfunnsvitenskapelig forskning i sin egen rett. Det forventes ofte at samfunnsforskningen skal løse problemer med systemisk opphav, gjerne med individuelt tilpassede tiltak, hvor systembetingelsenes tvetydige og til dels irrasjonelle sider ikke problematiseres. Arbeidslinja i NAV, velferdsstatens effektivitet, klima- og miljøkrisen, «drop-out»-problemer i skolen, barnevernets arbeidsformer og lengre køer i helsevesenet er tydelige og dagsaktuelle eksempler.

Et typisk eksempel er etterspørselen etter løsninger på følgende spørsmål: «Hvordan øke effektivitet med mindre ressurser?» Premisset er svært ofte at det faktisk er mulig å få mer effektive tjenester ut av systemet selv om ressursene blir færre. Dette premisset synes forutsatt, selv om det burde være godt dokumentert at det faktisk er svært problematisk overalt hvor menneskelige relasjoner og fysisk og psykisk helse er i spill (Nordby, 2012; Baumol, 2013). Det er også en påviselig trend i samfunnsforskningen at en legger seg på samme tenkning og praksis som naturvitenskapelige, medisinske RCT-studier (randomiserte, kontrollerte effektstudier). Bruken av casestudier for å øke læringseffekt i klasserommet er et tydelig norsk eksempel. Problemet slik vi ser det, er et ubegrunnet syn på objektivitet generelt, og det faktum at samfunnsvitenskap stort sett ikke passer godt nok til rammene for RCT-studier.

Et viktig poeng i denne sammenhengen er økonomi. Forskere forventes i stadig større grad å finansiere egen forskning og, mer generelt, å tilpasse seg et forskningsbyråkrati som etter manges mening i for liten grad tar faglige hensyn. Mange opplever at premisser og ordninger rundt forskning ikke er forankret i en god nok faglig forståelse av forskningsfeltene. I praksis har forskere likevel ikke annet valg enn å godta premisser i utlysningene (Kjeldstadli, 2010). Institusjonene der de jobber, forventer i stadig større grad at forskere skaffer eksterne midler og tilpasser forskningen til formelle kvalitetsindikatorer for å beholde forskningstid. Faren er dermed at vurdering av reell kvalitet blir borte.

Slik blir «oppdragsforskningen» og tilpasning til forskningsbyråkratier stadig mer utbredt, mens den frie og kritiske forskningen er på defensiven.

Det er en enorm forskjell på dagens relativt strømlinjeformede forskning, som ikke i særlig grad er egnet til å problematisere grunnleggende tenkemåter, og de mer radikale og utfordrende tradisjonene som fortsatt sto sterkt bare for 20 til 30 år siden. Disse kritiske tradisjonene var mer i samsvar med idealet om å utfordre paradigmatenkning, slik dette har vært et helt grunnleggende prinsipp i moderne vitenskapsteori, selv i de empiriske tradisjonene fra Popper og Kuhn og de logiske positivistene.

Vi tenker oss, mer generelt, at rammebetingelsene for norsk samfunnsforskning legger sterke føringer på strategisk innretning mot å få midler, snarere enn å utfordre styringsrasjonaliteter om myndigheters selvforståelse i utøvelse av makt. Bidragene i denne boka er ikke direkte rettet mot forskningspolitikk og kunnskapssyn, men de anskueliggjør like fullt viktigheten av å legge til rette for forskning som kan utfordre rammer.

Den formen for relevanskriterier vi etterspør her, har inspirasjonskilder hos tunge og velrenomerte forskningsaktører. Bent Flyvbjergs klassiker *Making Social Science Matter: Why social enquiry fails and how it can succeed again* er en viktig kilde (2001). Han kritiserer naturvitenskapelige idealers bruk i samfunnsvitenskap for å predikere og styre individer, en utvikling han påpeker er en tydelig trend i samfunnsforskningen. I stedet ønsker han en klargjørende samfunnsbeskrivelse av sentrale problemer, hvilke maktforhold som er involvert og hvilke normative spørsmål som bør reises i denne sammenhengen.

En lignende tungveker i dette feltet er Mats Alveson, Yiannis Gabriel og Roland Paulsen: *Return to Meaning, a social science with something to say* (2017). Boken påviser empirisk og grundig en samfunnsvitenskap nærmest på tomgang: en form for industriell masseproduksjon av casestudier som sjelden eller aldri siteres, som primært er tekniske, standardiserte og formalistiske i sin innretning, og som demonstrerer en nedslående mangel på poenger og innsikter. Forfatterne er, i likhet med Flyvbjerg, opptatt av at samfunnsvitenskapens relevanskriterium er knyttet til den offentlige samtalen, i mye større grad enn naturvitenskapen tradisjonelt har vært. Klimaspørsmålet har åpenbart endret dette, men forskjellen er der likevel. Dersom en ikke har poenger, ikke er i stand til å engasjere lesere, og av ulike grunner sjelden eller aldri blir lest av særlig mange, er samfunnsvitenskapen lite relevant for samfunnet utover meritteringseffekten for den enkelte forsker.

Produksjonsbetingelsene for samfunnsforskning inviterer til dette. Effekten er mangel på relevans, et massivt søknadsbyråkrati (og utallige søknader som det

har vært svært ressurskrevende å utvikle blir ikke innvilget), bortkastet innsats og meningstap for forskerne over et bredt spekter. Det vi mener å bidra til å invitere til i denne boken er innsatser i tråd med Flyvbjergs program, som dessuten vil kunne bidra i dialog med miljøer som både utvikler og iverksetter velferdspolitikker.

Profesjonsutøvere i velferdsfeltet

Til syvende og sist tror og håper vi at denne boken kan være relevant for profesjonsutøvere som jobber i førstelinjen. Vi har allerede skrevet om verdien av å stimulere til alternative løsninger, og vi mener at dette også er viktig i praksisfeltet. Det er de som jobber lengst ute i velferdsapparatet som i siste instans må anvende og tilpasse styringslogikk til de konkrete møtene med brukere.

Dette er ikke alltid enkelt. For det første kan det være vanskelig å «oversette» abstrakte begreper. Det kan virke enkelt å slutte seg til gode intensjoner og prinsipper på et overordnet nivå, men hva de betyr og hvordan de skal fortolkes i praksis, kan være vanskeligere å forstå. Et godt eksempel er medvirkning, slik flere av kapitlene i denne boken diskuterer dette begrepet. Hva innebærer det egentlig at barn (eller en voksen) medvirker? Og som kapitlet til Grimsgaard har problematisert: Hva må egentlig til i praksis for at et barn kan sies å ha medvirket?

For det andre, og dette poenget kan relateres til det vi skrev over om ulike styringslogikker, kan profesjonsutøvere oppleve at de må forholde seg til motstridende krav og forventninger, som i tillegg kan oppleves som urealistiske selv om de grupperes «lokalt». Dette skjer typisk når faglige krav og forventninger kommer i konflikt med rammebetingelser. Dermed skapes det en opplevelse av at styringslogikker ikke blir satt inn i en helhetlig sammenheng i den virkelige verden. Ulike faglige hensyn kan også komme i konflikt, og det kan oppstå en skjevhet hvis ett blir for dominerende. Igjen kan vi bruke medvirkning som eksempel. Nå er det, som allerede nevnt, ikke helt klart hvordan medvirkning skal forstås, men dersom prinsippet blir for dominerende, kan det lett komme i konflikt med andre faglige hensyn, slik at de i for stor grad blir nedprioritert. For eksempel kan det å la barn være informasjonsbærere innebære en risiko for å påføre dem for store belastninger.

Begge redaktørene av denne boken har mange års erfaring fra samarbeid med barneverntjenester, og vi vet at mange saksbehandlere i barnevernet synes det er vanskelig å praktisere «styrking» av medvirkning på den måten de opplever at intensjonen med den nye barnevernloven er. De opplever at hensynet til å beskytte barn i for stor grad kan bli nedprioritert hvis medvirkning får stor plass, slik at arbeidet ikke er til barnets beste.

Et siste og spesielt viktig poeng når det gjelder anvendelse av styringsformuleringer i førstelinje, er at profesjonsutøvere rett og slett kan oppleve at styringsformuleringene er uriktige. Dette skjer når profesjonsutøveres egne etiske overbevisninger strider mot det som fremheves i et dokument. Det er særlig dette poenget vi vil understreke betydningen av til slutt i dette kapitlet. Å oppleve at noe uriktig presses ned på ens egen faglige samvittighet «ovenfra» kan oppleves som svært tungt og maktutøvende (Nordby, 2012). Men det å stå opp mot presset kan dermed også være en form for motmakt. Hvis motmakten fører frem, skjer det endring nedenfra i form av oppstrøms effekter.

Innenfor jus kan oppstrøms effekter knyttes til endringer som oppstår når profesjonsutøvere oppdager det som kalles «utilsiktede konsekvenser» av lovverket de er satt til å forvalte. Dette kan bare skje dersom de i førstelinjen erfarer at konsekvensene av å følge loven blir uriktige, og det forutsetter igjen at man skiller mellom etikk (det man opplever som riktig) og juss.

Poenget om oppstrøms effekter har imidlertid et bredere nedslagsfelt. For alle som arbeider med mennesker, er det viktig å huske at det er de selv som har den direkte kontakten med brukere – det er de som faktisk ser hva som skjer i praksis. Det kan selvsagt være svært vanskelig å få til endring av systembaserte føringer – ofte umulig, vil mange kanskje si – selv når mange stemmer forener seg. Like fullt er det viktig å ha et kritisk blikk på styringsrammer, fordi man har en profesjonsetisk plikt til i det minste å melde fra «oppover» i egen virksomhet når noe blir erfart som etisk uakseptabelt (Nordby, 2012).

De aller fleste opplever nok at de alene har svært liten påvirkningskraft. Men dersom mange forener seg, øker sannsynligheten for endring drevet nedenfra. For at det skal oppstå et kollektivt press, må hver enkelt i første omgang være oppmerksom på muligheten for konflikt mellom sentrale føringer og egne etiske oppfatninger. Forhåpentligvis kan denne boken bidra til å stimulere profesjonsutøvere til å tenke kritisk på rammebetingelser for egen praksis, slik at den til syvende og sist kan være med på å styrke mulighetene for viktige oppstrøms effekter i velferdsfeltet.

Referanser

- Alvesson, M., Gabriel, Y. & Paulsen, R. (2017). *Return to meaning. A social science with something to say*. Oxford University Press.
- Alvesson, M. & Sköldbberg, K. (2017). *Reflexive methodology*. Sage Publications.
- Baumol, W. J. (2013). *The cost disease. Why computers get cheaper and health care doesn't*. Yale University Press.
- Brunsson, N. (2000). *The irrational organization*. Fagbokforlaget.
- Brunsson, N. (2020). *The organization of hypocrisy. Talk, decisions and actions in organizations*. CBR Press.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter: Why social enquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge University Press.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics. Lectures at the Collège de France 1978–1979*. Picador.
- Kjelstadli, K. (2010). *Akademisk kapitalisme*. Res Publica.
- Nordby, H. (2012). *Etiske dilemmaer i helse og omsorgsarbeid*. Gyldendal Akademisk.
- Tvedt, T. (2003). *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt. Den norske modellen*. Gyldendal Akademisk.
- Weber, M. (1958). Science as a vocation. I H. H. Gerth & C. W. Mills (Red.), *From Max Weber: Essays in sociology*. Oxford University Press.